

Beyoğlu'ndan Kandilli'ye: Yorum ve Deđerlendirmelerin Işığında Rasathane'nin 150 Yıllık Öyküsü

From Péra to Kandilli: A 150-Year History of the (Istanbul) Observatory with Assessments and Comments

Mustafa Aktar, *Rasathane ile Bilimde Yüz Elli Yıl*, 1. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2022), 306 s. ISBN 978-975-08-5204-6

M. Namık Yalçın¹

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliđi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.N.Y. 0000-0002-4542-1218

Sorumlu yazar/Corresponding author:

M. Namık Yalçın, İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Mühendisliđi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mny@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.07.2022 • **Kabul/Accepted:** 27.08.2022 • **Online yayın/Published online:** 06.01.2022

Atıf/Citation: Yalçın, M. Namık. "Beyoğlu'ndan Kandilli'ye: Yorum ve Deđerlendirmelerin Işığında Rasathane'nin 150 Yıllık Öyküsü." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 24, 1 (2023): 245-256. <https://doi.org/10.26650/oba.1139648>

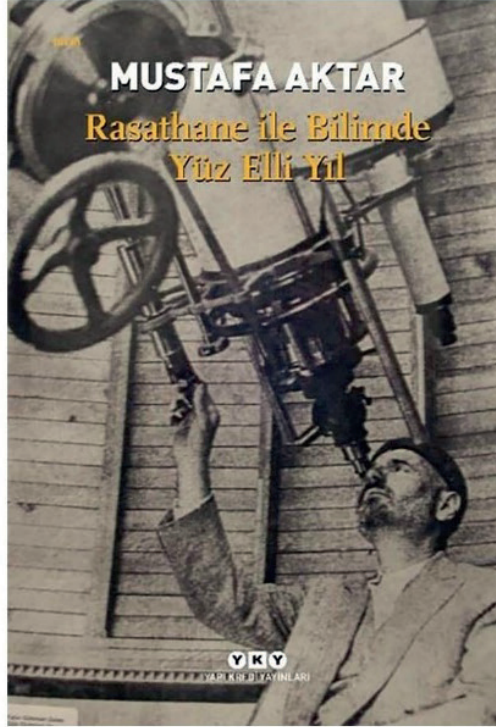
Anahtar Sözcükler: Rasathane, Kandilli, Astronomi, Yer Fiziği, Bilim Tarihi

Keywords: Observatory, Rasathane, Kandilli, Astronomy, Geophysics, History of Science

Konu ve kitabın ilginçliği kendini, kitabın başlığına göz atıldığında hissettiriyor. Arapça kökenli rasat/gözlem sözcüğünden türetilmiş rasathane/gözlemevi tek başına sadece isim olarak kullanıldığında okuyucuya bir şey ifade etmeyecektir. Bir diğer deyişle, bir isim tamlaması olarak bir yer adı veya işlevselliğini tanımlayan bir diğer kelime ile

birlikte kullanılmadığı takdirde “rasathane” anonim bir tanım olarak havada kalacaktır. Bu değerlendirme genelde doğru olsa da, Türkiye için geçerli değildir. Çünkü kitabın Önsöz’ünde de belirtilmiş olduğu gibi, Türkiye’de “rasathane” denince akla gelen tek şey Kandilli ’deki kurumdur. Rasathane, özellikle son dönemlerde kamuoyunda hep deprem olgusuyla birlikte algılanıyor olsa da, tarihi boyunca ve günümüzde daha pek çok doğa olayının gözlemlenmesi görevini de yerine getirmektedir. Doğa olaylarının sürekli ve düzenli olarak gözlemlenmesi, bu olayların anlaşılması, neden ve sonuçlarıyla açıklanmasını amaçlayan araştırmalar için en temel ve olmazsa olmaz unsurlardan biridir. Gözlem verilerinin bu amaçla kullanılabilmesi için de bu gözlemlerle elde edilen verilerin doğru ve güvenilir olması koşulu vardır. Bu da gözlemlerinin/rasathanelerin sadece teknik değil, aynı zamanda bir bilim kurumu olmalarını da gerektirir. Bu nedenle de bilim tarihi çalışmalarında diğer bilim kurumları kadar rasathanelerin tarihçeleri de önemli bir yer tutar.

Kitabın yazarı Prof. Dr. Mustafa Aktar, uygulamalı bir bilim dalı olan Elektronik konusunda lisans ve doktora eğitimlerini tamamladıktan sonra doğa bilimlerine olan özel ilgisinin kendisini yönlendirmesiyle Jeofizik, daha spesifik olarak da Sismolojiye yönelmiş ve sürekli ve doğru gözlemin en kritik olduğu bu alanda önemli çalışmalara imza atmıştır. Uzun yıllar Rasathane’de de görev yapmış olan Aktar’ın uğraş alanlarının ona, Rasathanenin

bilim tarihine olan yansımalarını değerlendirme konusunda en uygun koşulları sağladığı anlaşılmaktadır.

Kitap, yazar tarafından kaleme alınmış bir Önsöz ile başlamaktadır. Bunu değişik başlıklar taşıyan 25 bölüm izlemektedir. Bölüm başlıkları kitabın hazırlanması sürecinde yazar tarafından benimsenmiş olan yaklaşımı yansıtıyor olmaları açısından ilginç ve anlamlıdır. Yaşanmış önemli doğa olayları ve Rasathane tarihçesini derinden etkilemiş kişiler ekseninde ele alınan bu bölümler, hem gelişmeleri kronolojik bir sıra içinde sunmakta, hem de zaman, konu ve mekânlarda sıçramalar yaparak, sürecin çok boyutlu bir bakış açısıyla değerlendirilmesini sağlamaktadır. Kitap bir Epilog ile sonlanmaktadır.

Bu tanıtım yazısında da bölüm başlıkları da belirtilerek aynı sıra izlenecektir:

Bölüm I: Üç Asır Aradan Sonra Yeni Bir Rasathane

Bu bölümde, Rasathane'nin 1868 yılında kuruluşunun kısa hikâyesinin yanı sıra bundan yaklaşık 300 yıl önce yine İstanbul'da İslam astronomi geleneğinin temsilcisi olarak 1577 de kurulan, ancak ömrü sadece üç yıl süren ve top atışlarıyla yıktırılan ilk rasathaneye de değinilmiştir. Aktar'a göre, Takîyyüddin'in bu ünlü rasathanesinin yıktırılması olayı, Osmanlı düşünce dünyasında o dönemde de var olan ve varlığını günümüze kadar da sürdürmüş "akli bilim" ile "nakli bilim" tartışmasının bir sonucuydu. Bu tartışma, evrensel bilim dünyasında yaşanan tüm gelişmelere rağmen süregelen ve toplumun düşünce dünyasının şekillendirilmesinde her zaman olumlu olmayan sonuçlara da neden olmuştur. Buna rağmen, rasathane adını taşıyan bir kurumun, 300 yıl sonra olsa da, kurulmuş olması, Osmanlı bürokrasisinin kurulan Rasathane-i Âmire'yi rutin meteorolojik veri toplayacak bir hizmet birimi olarak algılamalarının sonucudur.

Bölüm II: Başka Rasathaneler: Kahire, Atina, Paris

Bu bölümde; İstanbul'da 1868'de kurulan Rasathane-i Âmire'nin hem ülke hem de yakın coğrafyası bağlamında değerlendirilmesi amacıyla, başlıkta anılan üç kentte kurulan rasathanelerin kuruluş hikâyeleri ile başlıca özellikleri ele alınmıştır. Bunlardan İstanbul'daki ile aynı tarihte kurulmuş olan Kahire Rasathanesi, İstanbul'un aksine astronomi gözlemleri için oluşturulmuş, dolayısıyla da temel bilim ağırlıklı çalışmaların yapıldığı bir kurumdur. Kahire Rasathanesi, kentin büyümesi sonucu oluşan ışık kirliliği nedeniyle üç kez yer değiştirse de, varlığını günümüzde de sürdürmektedir.

1842 yılında, Yunanistan'ın bağımsızlığının sembollerinden biri olarak Atina'nın göbeğinde, Akropolis'in hemen yakınındaki yüksek bir tepenin üzerinde kurulan rasathane, yakın coğrafyanın en eski rasathanesidir. Gelişme sürecinde faaliyetlerini, özellikle Alman bilim adamlarının yönetiminde meteoroloji ve sismoloji konularına da genişleterek, gerçek bir

bilimsel kurum hüviyetini kazanan bu kurum, 1890 yılında deyim yerindeyse devletleştirilmiş ve direktörlüğüne Dr. Demetrios Ignitis atanmıştır. Atina Rasathanesi'ni 45 yıl boyunca yöneten Ignitis, 1894 Depremi sonrasında İstanbul'a da davet edilerek bir rapor hazırlamıştır.

Bilgi yetersizliği, yetişmiş eleman eksikliği, kısıtlı mali imkânlar ve toplumun ilgisizliği gibi sorunların ortak olarak yaşandığı İstanbul, Kahire ve Atina rasathanelerinin, aynı yıllarda gelişmiş bir ülke rasathanesi ile karşılaştırılması yapılarak, evrensel ölçütlere göre bir değerlendirme amaçlanmıştır. Rasathane-i Âmire'nin kurulduğu 1868 yılında Paris Rasathanesi 200. yılını kutlamaktaydı. Bu bile, böyle bir karşılaştırma yapmanın çok anlamlı olmayacağını gösterse bile, Paris Rasathanesi'nde yapılan bilimsel çalışmaların kısa bir özeti verilerek bu konunun altı doldurulmuştur.

Bölüm III: İlk Rasatçılar: Coumbary ve Lacoine 1868-1896

Bu bölümde Rasathane-i Âmire'nin, önce Aristidi Coumbary'nin astronomiye olan özel ilgisi nedeniyle yaptığı Güneş gözlemleri bağlamında Paris Rasathanesi müdürü Le Verrier ile yaptığı yazışmanın ve bunun uluslararası bir meteoroloji ağının bir parçası olarak İstanbul'da bir meteorolojik gözlem evinin kurulmasına uzanan hikâyesi anlatılmaktadır. 6 Ağustos 1868'de Rasathane resmi olarak kurulmuş ve Coumbary'yi de ilk müdür olarak atanmıştır. İlk günden başlayarak günlük hava raporları düzenli olarak hazırlanarak Paris'e bildirilmiştir. Bunun yanı sıra özellikle doğal afet olayları ve özellikle Osmanlı coğrafyasında eksik olmayan büyük depremler sonrasında da resmi makamların bilgilendirilmesi işini de Rasathane üstlenmeye başlamıştır. Günümüzde de süren bu etkinliğin kuruluş yıllarında başlamış olması ilginçtir. 1896 yılında vefat eden Coumbary'nin yanı sıra bu ilk 30 yılda Rasathane'de görev yapmış olan müdür yardımcıları Emil Henri Lacoine ile Pietro Montani ve diğer çalışanlarının katkılarının anlatıldığı bir kısım bölüm sona ermektedir.

Bölüm IV: Beyoğlu'nda Alafranga Bir Rasathane

Bu bölümde, 'Grande Rue de Péra'nın (günümüzdeki İstiklâl Caddesi)' Tünel ve Galatasaray arasındaki kesiminde bulunan ve tümüyle Coumbary ailesine ait olan çok katlı bir binanın üst katlarının birindeki bir apartman dairesinde faaliyet gösteren Rasathane'nin ilk binası ele alınmıştır. Bu mekânın yetersizliği ve bir rasathane için uygun olmayışı defalarca dile getirilmiş olmasına rağmen, uygun bir binanın tahsisi veya inşasının kabul görmeyişi, Rasathane'yi daha uzun yıllar uygun bir yer ve yapı arayışına mahkûm edecektir.

Bölüm V: Meteorolojiden Tüm Doğa Bilimlerine

Bu bölümde, meteorolojik gözlemler yapmak üzere kurulmuş olan Rasathane'nin ilk 30 yıllık döneminde bu işlevi öncelikli olarak sürdürmekle birlikte, Coumbary başta olmak üzere yöneticilerin astronominin diğer konularına da ilgi duydukları ve bu doğrultuda alet ve kitap

alımı yaptıkları belgelere dayalı olarak gösterilmiştir. Hassas zaman ölçümü aletlerinin yanı sıra, Güneş fiziği çalışmalarında kullanılan Arago polariskopunun ve tüm doğa bilimlerinin bir sentezi olarak Alexander von Humboldt tarafından yazılan *Cosmos* adlı dev eserin de satın alınmış oluşu, Rasathane’de bilfiil çalışılmasa da, dönemin doğa bilimleri dünyasındaki gelişmelerden haberdar olunduğunun somut göstergeleridir.

Bölüm VI: Alaturkadan Alafranga Saate Geçiş

Bu bölümde, uzun Osmanlı dönemi toplumunda doğayla uyumlu yerel zaman algısından, evrensel ölçekli soyut zaman kavramına geçişin ve Rasathane’nin bu geçişteki rolüne yer verilmiştir. Bu bağlamda; Hicri, Rumi, İbrani, Gregoryen takvim kavramları, bunlar arasındaki dönüşümleri tanımlayan yıllıklar, alaturka saat (vakt-i ezani), payitaht saati, alafranga saat (vakt-i vasati) kavramları ile alaturka saatten alafranga saate geçiş, merkezi saat işaretinin İstanbul’da ilânının ilginç ayrıntıları, referans saat sorununun teknik zorluklarının aşılmasında Rasathane’nin katkıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Tüm bu çabalara rağmen 1870’te Coumbary’nin bir mektubuyla başlayan değişim sürecinin ancak 1925 yılında, Cumhuriyet’in ilk yıllarında tamamlanmış olması, bu sürecin ne kadar karmaşık olarak yaşandığının en güzel göstergesidir.

Bölüm VII: 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi

Rasathane’nin gelişim sürecini etkileyen önemli olaylardan biri de 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi’dir. Bu bölümde, depreme de hazırlıksız yakalanan İstanbul’un ve devlet yönetiminin Rasathane’nin kapısını çalarak bir rapor istemesi, bununla yetinmeyerek Atina Rasathanesi Müdürü Dr. Demetrios Ignitis’in davet edilmesi, Rasathane Müdürü Coumbary ile Müdür Yardımcısı Lacoine’in katılımıyla oluşturulan araştırma heyetinin çalışmaları ele alınmış ve hazırlanan raporun kısa bir değerlendirmesi yapılmıştır. Raporun son derece güncel bilgilere dayanarak hazırlanmış oluşu ve çok isabetli önerilerde bulunulması dikkate değerdir. O güne kadar sadece meteorolojik gözlemlerle sınırlı olarak faaliyetlerini sürdüren Rasathane’nin sorumluluk alanına depremlerin de eklenmesi, bu olayın en önemli sonuçlarından biridir. Bir diğer önemli sonuç da, devlet yönetiminin bir doğal afet sonrasında bir bilimsel görüşe başvurması yönünde bir geleneğin başlatılmış oluşudur. Bu iki gelişme Rasathane’nin bundan sonraki yaşamını önemli ölçüde değiştirecektir.

Bölüm VIII: İlmî-i Hareket-i Arz ve Agamennone

Bu bölümde, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depreminin ardından devrin padişahı II. Abdülhamid ile devlet yönetiminde yaşanan tedirginlik ve endişenin sonucunda gelişen olaylar ele alınmıştır. Dönemin sismoloji bilimi ve özellikle sismometreler konusundaki gelişmelere de oldukça ayrıntılı değinilmiştir. Gerekçeleri tam olarak bilinmese de, sismometre alımına karar verilmiştir. İstanbul Depreminden altı ay sonra, Ocak, 1895 de,

İtalyan bilim adamı Giovanni Agamennone, sismometreler ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Ancak ilk sismik kayıt, o da Agamennone'nin kişisel basit bir sismometresiyle, 25 Ekim 1896 günü Gemlik'te meydana gelen bir küçük depreme aittir. Bundan birkaç ay sonra Coumbary'nin vefatı nedeniyle Rasathane müdürlüğünde yaşanan değişimin de etkisiyle, Agamennone'nin sözleşmesi uzatılmamıştır. Çok vasıflı bir bilim insanı olan Agamennone'den yeterince yararlanılmaması ve satın alınmış olan sismometrelerin faaliyete geçirilememesi Rasathane'nin deprem konusunda uzun bir süre daha suskun kalmasına neden olmuştur.

Bölüm IX: Salih Zeki, 1896-1908

Bu bölüm 1896 yılında Rasathane'ye müdür olarak atanan Salih Zeki'nin bilimsel arka planının ayrıntılı bir tanımı ile başlar. Salih Zeki'nin atanması, Rasathane'de hem işlevsel hem de dokusal değişimlere de neden olmuştur. Dokusal değişim, Rasathane'nin o güne kadar baskın olan Levanten karakterinin, yeni işe alınanların Müslüman oluşu sonucu Müslüman-Türk kimliğine dönüşmesidir. İşlevsel değişim ise Rasathane'nin doğa bilimleri ve özellikle afetler konusunda devleti ve kamuoyunu aydınlatma görevini de üstlenmiş olmasıdır. Ancak, hem gerekli altyapı, hem de yetmişmiş eleman konusundaki yetersizlikler, bu değişimin oldukça yavaş ve sıkıntılı yaşanması sonucunu doğurmuştur. Matematikçi olarak tanınan Salih Zeki'nin bilimsel ve entelektüel ilgi alanlarının genişliğine rağmen, müdürlük görevinin yanı sıra başka kurumlarda da çeşitli görevler üstlenmesi nedeniyle, özellikle sismoloji konusundaki gözlem ve araştırma çalışmaları -- o yıllarda bu konuda dünyada önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da -- sürdürülemediği.

Bölüm X: Osmanlı Rasathanesinin Sonu

Bu bölüm, Meşrutiyet öncesinin çalkantılı döneminde Rasathane'nin yüz yüze kaldığı zorlukların yanı sıra, olumlu bazı gelişmelerin de yaşandığı bir dönemi ele almaktadır. Salih Zeki'nin müdürlüğe atandığı 1896 yılında hâlâ ilk binasında bulunan Rasathane, bu binanın yıkılması sonrasında tüm çabalara rağmen kalıcı ve uygun bir binaya sahip olamamış ve geçici çözümlerle 1910 yılına kadar gelinmiştir. 1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra 13 Nisan 1909 başlayan 31 Mart Vakası sırasında bu ayaklanmayı bastırmak üzere İstanbul'a gelen Hareket Ordusu ile Maçka'daki Silahhane Kışlası'nda yuvalanmış isyancılar arasındaki çatışmalar sırasında, kışlanın bahçesinde Agamennone'nin sismoloji çalışmaları için inşa edilmiş ve bina arayışları sürecinde Rasathane tarafından da kısmen kullanılmış olan küçük bina tümüyle tahrip olmuştur. 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi ve yerine Sultan Mehmet Reşat'ın geçmesiyle, yönetim erki Meclis-i Mebusan'a geçmiştir. Bunun sonucunda İttihat ve Terakki Fırkası'nın birçok konuda söz sahibi oluşu ve Salih Zeki ile Mehmet Fatin'in [Gökmen, 1877-1955] Darülfünun'dan arkadaşları olan Emrullah Efendi'nin Maarif Vekili olarak atanması, Rasathane için bir dizi olumlu gelişmenin başlangıcını oluşturmuştur. Böylece, 1910 yılında Kandilli'deki bir arazi Rasathane'ye tahsis edilmiş ve Galatasaray

Lisesine Müdür olarak atanan Salih Zeki'nin yerine de Mehmet Fatih Rasathane'ye müdür olarak atanmıştır.

Salih Zeki'nin yönetiminde geçen bu 14 yıllık dönem Dünya'da hem bilim, hem de sosyal konularda önemli değişimlerin ve yeniliklerin yaşandığı bir dönem olmasına rağmen, Osmanlı dünyası tüm bu gelişmelerin dışında kalmıştır.

Bölüm XI: II. Meşrutiyet ve Mehmet Fatih

Bu bölümde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan dönemde Rasathane'nin yeniden yapılanması sürecine damgasını vurmuş olan Mehmet Fatih'in yaşam öyküsü ve özellikle İslâm astronomisi esaslı eğitimi; hocası olacak Salih Zeki ile olan tanışması ve onun teşvikiyle Darülfünun Fen Fakültesi'nin Matematiksel Bilimler Bölümü'nün sınavlarına girerek bunu başarması ve buradan birincilikle mezun oluşu ele alınmaktadır. İslâm astronomisine olan merakı ve bağlılığını modern bilimdeki gelişmelerle harmanlama becerisi, onu kısa sürede ülkede pozitif bilimlerinin bayraktarlığına taşımıştır. Mehmet Fatih'in sadece bilim alanına özgün olmayan çizgi dışı kişiliği ve açık sözlülüğü, bu çalkantılı dönemin diğer önde gelen kişileriyle olan ilişkileri ve bazı önemli olaylardaki davranışları, verilen örneklerle çarpıcı bir şekilde gösterilmiştir.

Bölüm XII: Nasıl Bir Rasathane?

Bu bölümde, Rasathane için tahsis edilen Kandilli'deki İcadiye Tepesi'ndeki arazinin konumu ve morfolojik özellikleri tanıtılarak, yer seçiminin Salih Zeki ve Mehmet Fatih tarafından bilinçli bir şekilde yapıldığı ve yer seçimindeki kriterin Rasathane'nin bu yeni döneminde astronomiye ağırlık verilecek olduğu belirtilmektedir. Her iki kişinin temel konularının matematik oluşunun ve Darülfünun'da da benzer bir ayırıcı yapılmış oluşunun etkisiyle, doğa bilimlerinden matematiğin kullanıldığı alanlar olan, astronomi ve jeofizik, Rasathane'nin yeni uğraş alanlarına dâhil edilirken, matematiğin az veya hiç kullanılmadığı diğer doğa bilimleri (zooloji, botanik, jeoloji) Rasathane'nin bu yeni yapılanmasında dışarıda bırakılmıştır.

Bölüm XIII: Savaş Yılları 1910-1920

Bu bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli cephelerde sürdürdüğü bölgesel savaşlar ile Birinci Dünya Savaşı'nın damga vurduğu 1910-1920 yılları ele alınmıştır. Bu bağlamda sadece 1911 de Kandilli'ye taşınan Rasathane'nin çalışmalarına yer verilmemiş olup, bu dönemde meydana gelmiş önemli doğa olayları ile astronomi ve jeofizik alanlarında yapılmış olan yeni buluşlara da değinilmiştir. Halley kuyruklu yıldızı, 1912 Gelibolu Depremi, 1914 tam Güneş tutulması, yer kürenin iç yapısındaki Moho Süreksizliği ile sert çekirdeğin keşfi, kıtaların kayması teorisinin Wegener tarafından öne sürülmesi bunlardan bazılarıdır.

Rasathane bu zor dönemde meteoroloji gözlemlerine ve bültenlerin yayınlanmasına devam etmiş, kadrosuna az sayıda da olsa genç araştırmacılar dâhil edebilmişse de, Mehmet Fatin'in çok arzu ettiği teleskopu temin etmesi mümkün olmamıştır.

Bölüm XIV: Halkın Rasathanesi

Bu bölümde, Cumhuriyetin ilk yıllarında Rasathane'nin halk tarafından doğa olayları bağlamında görüşlerine ve açıklamalarına güvenilen bir kurum olarak kendisine bir yer edinmesinin arka planı ele alınmıştır. O tarihlere kadar meteorolojik gözlem ve bülten, zaman vb. rutin görevleri üstlenmiş olan kurumun, bilimsel araştırmaların ve bunlara eşlik edecek gözlemlerin yürütüldüğü ve bu konularda hem devlete hem de halka doğru ve güvenilir bilgi verecek bir yeni misyonu üstlenmesi kolay olmamıştır. Mehmet Fatin'in Cumhuriyet'i kuranlarla dava arkadaşı olması ve Cumhuriyet'in ihtiyacı olan bilimselliği ön plana çıkarmadaki becerisi bu süreçte çok etkili olmuştur. Bu yeni misyonun halk tarafından benimsenmesinde ise, bir aşırı doğa olayı olarak İstanbul'da yaşanan 1929 yılı kışı ve bu süreçte Rasathane (Mehmet Fatin Gökmen) tarafından yapılan güvenilir açıklamalar, başrolü oynamıştır.

Bölüm XV: Cumhuriyet Aydınlanması ve Rasathane 1924-1932

Bu bölümde, Rasathane'nin tarihinde en önemli ve büyük gelişmelerin yaşandığı bu sekiz yıllık dönemde sağlanan gelişmelere yer verilmiştir. Çok eksik olan aletsel alt yapı ihtiyaçlarının giderilmesi için 1924 yılında sağlanan büyük mali destek, daha Osmanlı döneminde siparişi verilmiş olan teleskopun (Zeiss, mercek çapı 20 cm, odak uzunluğu, 305 cm) 1925 yılında Kandilli'ye gelişi, Wichert ve Mainka sismografların temini, bu yeni cihazların amaca uygun kullanımı için gerekli yeni binaların inşası, ilk deprem kaydının yapılması, haritacılık çalışmalarına yapılan katkılar, Kandilli'de yeni bir mebbe (referans) noktasının oluşturulması ve bunun Greenwich'e bağlanması, deniz seviyesi ölçümlerinin günlük rasat gözlemlerine eklenmesi ve ulusal saat ayarı sorumluluğunun üstlenilmesi, bu gelişmelerin önde gelenleridir. Tüm bu süreçler boyunca sağlanan desteklerin temelinde, genç Cumhuriyetin bilime ve aydınlanmaya verdiği önem ve Rasathane'nin bunu en iyi şekilde yansıtacağına olan güven yatmaktadır.

Bölüm XVI: Yeni Bir İlgi Alanı: Güneş

Bu bölümde, Güneş patlamaları ve Güneş tutulmaları gibi doğa olaylarının Rasathane'nin ilgi alanı içerisine girişinin, 1933 Üniversite Reformunun ardından İstanbul Üniversitesi'nde kurulan Astronomi Enstitüsü ile olan ilişkiler, Prof. Dr. Gleissberg tarafından bu enstitüde başlatılan Güneş gözlemleri, 1936 Güneş tutulmasının izlenmesi için Uludağ'ın tepesinde oluşturulan Rasat Karargâhı, Fatin Hoca ve ekibince yapılan çalışmanın halka yansımaları ve Rasat Karargâhı'nın kurulduğu tepeye, daha sonra Fatin Tepe adının verilmesi anlatılmaktadır.

Bunun yanı sıra, Rasathane'nin kurumsal statüsünü pekiştirmek amacıyla Fatin Hoca tarafından hazırlanan, ancak kanunlaşamayan Rasathane Teşkilat Kanunu, ana hatlarıyla sunulmaktadır.

Bölüm XVII: İhlamurların Gölgesinde Bilim

Bu bölümde, Rasathane'nin ilk dönemlerinde İcadiye Tepesi'nde inşa edilen ve günümüzde artık tarihi birer yapı olarak koruma altına alınmış olan binalar tanıtılmaktadır. Rasat ve ölçümlerin güvenilirliğini sağlamak için, çok özel olarak (örneğin hiç çivi veya başka metal kullanılmadan) yapılmış binaların özelliklerine ve bunların fotoğraflarına yer verilmiştir.

Bölüm XVIII: Önemli Koleksiyonlar

Bu bölümde Rasathane'nin hem tarihi, hem de bunlara göre daha modern olan objelerden oluşan koleksiyonları tanıtılmaktadır. Tarihi değeri olan koleksiyonlar kendi içinde İslami dönem el yazması eserler ile rasat aletleri olarak iki grupta toplanırlar. Bu çok değerli koleksiyonlar Salih Zeki ve Fatin Hoca'nın kişisel merak ve çabalarının sonucunda oluşturulmuştur. Göreceli olarak daha modern olan koleksiyonlar için de aynı ayırt geçerlidir. Bunlardan çeşitli rasat aletleri eski sismoloji binasında, çok anlamlı bir mekânda sergilenmektedir.

Bölüm XIX: Dönüm Noktası: 1939 Erzincan Depremi

Bu bölümde, 1939 Erzincan Depremi ekseninde, Rasathane'nin öncelikleri arasında olmayan sismoloji konusunun hem Rasathane hem de Türkiye'nin gündeminde en üst sıralara tırmanmasının ayrıntıları ele alınmaktadır. Bu konuda ülke genelinde çok yetersiz olan alt yapı ve bilgi birikimine rağmen, Rasathane ve Fatin Hoca'nın halkı ve hükümet çevrelerine yaptıkları aydınlatıcı açıklama ve katkılar ile Rasathane'nin hemen her konuda fikir sorulan bir kurum hüviyeti kazanması özetlenmektedir. Buna paralel olarak o yıllarda sismoloji biliminde yaşanan önemli gelişmelere de yer verilmiştir.

Bölüm XX: Velihtlar Dönemi

Bu bölümde, 27 Eylül 1943'te yaş haddinden emekli olan Fatin Hoca'nın ardından Rasathane müdürlüğü görevini üstlenen Kemal Erkman (1943-1961) ve Osman Necip Sipahioğlu (1961-1970) yönetiminde Rasathane'deki gelişmelere yer verilmiştir. Hem işlevsel, hem de kadro olarak Fatin Hoca geleneğinin sürdürüldüğü bu dönem, bu nedenle "Velihtlar Dönemi" olarak adlanmıştır. Bu dönemi; yine İstanbul Üniversitesi mezunu, ancak Almanya ve Fransa'dan gelen hocaların yetiştirdiği farklı bir ekolün temsilcileri olan yöneticilerin görev aldığı dönem izleyecektir.

Bölüm XXI: Yerçekimi ve Manyetik Alan Çalışmaları

Bu bölümde, Rasathane'de yapılagelen, ancak çok bilinmeyen iki yer fiziği çalışması, yerçekimi ve yerin manyetik alanı çalışmalarının tarihçeleri, ölçümlerin yapıldığı aletler ve bu konularda Dünya'daki durum ele alınmaktadır. Yerçekimi çalışmaları veliahtlardan Kemal Erkman, manyetik alan çalışmaları ise Osman Necip Sipahioğlu tarafından yürütülmüştür. Rasathane her iki konuda da ulusal baz istasyonu konumuna gelmiş ve ilgili uluslararası ağların da üyeliğine kabul edilmiştir. Bu da, çalışmaların ne kadar özenli ve düzenli yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu bölümün son paragraflarında, Osman Necip Sipahioğlu'nun müdürlükten emekli olduğu 1971 yılından sonra artık önlenemeyen ve Rasathane'nin 1983 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlanmasına kadar süren, ayrışma ve çatışmaların yoğun olarak yaşandığı zor dönemin olası nedenlerine yönelik bir değerlendirilmeye yer verilmiştir.

BÖLÜM XXII: Astronomik Saat

Bu bölümde; kronometri (zamanı belirleme) konusunda Rasathane'de yürütülen çalışmalar ve bunların yöneticisi olan Tarık Gökmen (1918-1985) tanıtılmaktadır. Fatin Hoca'nın oğlu olan Tarık Gökmen'in titiz, sabırlı ve çalışkan vasıfları sayesinde Rasathane bu konuda çok başarılı çalışmalara imza atmış ve uzun yıllar ulusal zaman referans merkezi olarak görev yapmıştır. Bir diğer tanımlama ile "Memleket Saat Ayarı" sinyalleri tüm Türkiye'ye Rasathane tarafından radyo vasıtasıyla iletilmiştir. Bu bölümde kronometri dünyasının ilginç aletsel altyapısına, gözlem çalışmalarındaki inceliklere ve konunun bilimsel ayrıntılarına da yer verilmiştir.

Bölüm XXIII: Ulusal Deprem Ağı

Bu bölümde, özellikle son 40-50 yıllık dönemde Rasathane ile özdeşleşmiş olan deprem konusunda, 1895'de Agamennone ile başlayan ve konunun astronomlar tarafından üstlenildiği bir dönemin ardından, 1939 Erzincan Depremi sonrasında yeniden başlatılan sismoloji çalışmalarına yer verilmiştir. Bu çalışmaların öncüsü ve uzun yıllar yöneticisi olan Dr. Nevzat Öcal'ın katkıları ve yayınlarına da geniş olarak değinilmiştir. İTÜ bünyesinde oluşturulan Sismoloji Enstitüsü ile özellikle Türkiye Sismik Ağı'nın kurulması bağlamında yaşanan rekabet ile yaşanan gel-git'ler sonrasında, 1970 yılının başlarında Gediz Depremi ardından kurulan 11 istasyonla, sismik ağın çekirdeği oluşturulmuştur. Geline bu olumlu noktaya rağmen, 1971 yılında yönetimde meydana gelen değişim Dr. Nevzat Öcal'ın kurumdan ayrılmasına neden olmuşsa da, başlatılan sismoloji çalışmaları giderek artan bir şekilde devam ede gelmiştir.

Bölüm XXIV: Nihayet Astronomi 1970-1983

Bu bölümde, kuruluşundan beri öncelik verilmek istenen, ancak değişik nedenlerle gerçekleştirilemeyen astronomi çalışmalarının tarihçesi ele alınmaktadır. 1929 yılında

teleskopun Rasathane’de kullanılmaya başlanmış olmasına rağmen, büyüyen İstanbul’un yarattığı ışık kirliliği, astronomi çalışmalarının kronometri ve Güneş fiziği konularına kaydırılması sonucunu doğurmuştur. Güneş fiziği konusunda doktora yapan genç araştırmacıların kadroya katılmasıyla ve bunlardan Muammer Dizer’in (1924-1993) 1971’de Rasathane’nin müdürlüğüne atanmasıyla artan destekler sayesinde 1970’li yıllardan başlayarak Güneş fiziği çalışmaları, sismoloji ve kronometriyle birlikte ilk üç sırada yer almaya başlamıştır. Bu bölümde, diğer konularda da olduğu gibi Güneş fiziği konusundaki temel sorunlar, o dönemdeki gelişmeler ve bunların ülkemize yansımaları da ele alınmıştır.

Bölüm XXV: Boğaziçi Üniversitesi’ne Bağlanma 1983

1983 yılı Rasathane’nin yasal konumunda çok önemli bir değişikliğin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu tarihin öncesinde 1971’de Muammer Dizer’in müdür olarak atanmasıyla başlayan dönemde yaşanmaya başlayan sıkıntılar, kişisel anlaşmazlıklar ve çözüm arayışlarına ait yazarın analiz ve değerlendirmelerine de bu bölümde yer verilmiştir. Yaşanan çalkantılı dönem nedeniyle var olan farklı bir kurum veya bir üniversiteye bağlanma arayışları; dönemin YÖK başkanı olan Prof. Dr. İhsan Doğramacı’nın Rasathane’nin bir üniversiteye bağlanacağı yönündeki kesin kararını, bir görüşmede Müdür Muammer Dizer’e ifade ederek, İTÜ veya Boğaziçi Üniversitesi’nden birini tercih etmesini istemesiyle ve Dizer’in de Boğaziçi Üniversitesi’ni tercih etmesiyle sonuçlanmıştır. 20 Temmuz 1982 tarihli 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve birkaç ay sonra yayınlanan YÖK Yasasının Boğaziçi Üniversitesi ile ilgili maddesinde ‘Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü’nün’ rektörlüğe bağlı bir enstitüsü olarak belirtilmesiyle de, kuruluşundan 115 yıl sonra Rasathane yeni bir yol ayrımına gelmiştir.

Epilog

Bu son deyiş; Rasathane’nin kuruluşundan başlayarak, devlet ve toplum nezdinde nasıl algılandığı, başlangıçta kurucu müdürlerinin (Coumbary, Salih Zeki, Fatin Hoca) bilimsel ve kültürel birikimleriyle şekillenen gelişmelerin, Cumhuriyet’le birlikte yeniden tanımlandığı ve bilimsel düşüncenin aydınlanmanın temeli olduğunu gösteren bir çizginin izlendiği belirtilerek başlamaktadır. Gelişmeler sonucunda, Rasathane’nin toplumu bilgilendirme konusunda kendine önemli bir yer edindiği ve bunun süregeldiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte bilim ve iletişim alanlarında yaşanan hızlı değişimlerin tüm kurumları olduğu gibi Rasathane’yi de yeni arayışlara zorladığı, gerek Boğaziçi Üniversitesi ve gerekse Rasathane’nin bunun için tarihlerinden kaynaklanan yeterli birikime sahip oldukları belirtilerek, son nokta konulmaktadır.

Kaynaklar ve Dizin

Zengin kaynakça, kitabın hazırlanması sürecinde titiz ve özenli bir çalışmanın yapıldığını bir kez daha göstermektedir. Aynı şekilde kapsamlı bir Dizin, bu kitap için aşağıda nedenleriyle

önerilecek olan geriye dönüşler için, okuyucunun işini çok kolaylaştırmaktadır. Kitabın sonundaki Rasathane, Osmanlı/Türk Bilimi ile Dünya Bilimindeki önemli olay ve süreçlerin kronolojik olarak sıralandığı cetveller, hem kolay izlenebilen, hem de karşılaştırmalara imkân sağlayarak bilimdeki gelişmelerin evrensel boyutlarının anlaşılmasını kolaylaştıran önemli birer ektir.

Bu çalışma, başlığından da anlaşılacağı gibi sadece Rasathane'nin tarihçesini kronolojik olaylar dizisi olarak sunan bir metin olmanın ötesinde, Rasathane'nin kurulduğu 1868 yılından başlayarak, hem Osmanlı/Türk, hem de belirli ölçüde Dünya bilim evrenindeki gelişmelerin, kilometre taşlarının, sıçramaların ve düş kırıklıklarının bu 150 yılı nasıl şekillendirdiğini ele alan bir belgedir. Yazar tarafından birçok bilim dalındaki temel problemlere, bunların kimler tarafından nasıl çözümlendiklerine ve hatta gözlem ve cihazlardaki teknik ayrıntılara öz ve açık bir şekilde yer verilmiş olması, okuyucuya hem bilgilenme, hem de olayları daha doğru bir şekilde değerlendirme imkânını sağlamıştır. Aktar, sadece olayları ve gelişmeleri sıralamakla kalmamış, bunlarla ilgili olarak kişisel yorum ve değerlendirmelerine de yer vermiştir. Bununla da yetinmeyerek, Epilog ile bu yorum ve değerlendirmelerden önemli bulduklarının altını bir kez daha çizerek, okuyucuyu bir kez daha olay ve süreçleri böyle bir perspektiften değerlendirmeye yönlendirmiştir. Yazarın, bir muhasebe denemesi olarak da değerlendirilebilecek epiloğu, her ne kadar bir son deyiş ise de okuyucuyu kitabın bazı bölümlerine geri dönerek yazarın bu görüşlerinin ışığında yeni bir okuma yapmaya da teşvik etmektedir. 1983 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlanma sonucunda yepyeni bir yol ayrımına gelmiş olması ve bu yolculuğun bu birliktelikle bir arada değerlendirilmesi gerektiğini öne süren yazar, Rasathane'nin öyküsüne o tarihte bir nokta koymuştur. Ancak, kitabın başlığının da etkisiyle, okuyucu, Rasathane'nin bu son dönemi için de, yazarın değerlendirme ve yorumlarını merak edecektir. Yazar, bu çalışmasından dolayı, 'Sosyal Bilimler Araştırması' dalında Yunus Nadi Ödülüne layık görülmüştür (25 Ekim 2022).